

Buda Attila

OLVASÁSTÖRTÉNET, BEFOGADÁS ÉS ELUTASÍTÁS KÖZÖTT*

Írás és olvasás az emberi civilizáció egybetartozó, egymást feltételező, külön-külön csak csonkán, egymástól elválasztva valójában nem is értelmezhető fogalmi. Igaz ez annak ellenére, hogy az írott szó mindig rögzített, maradandó, következésképpen konzerváló, szemben az olvasott szavakkal, amelyek pillanathoz kötöttek, tűnékenyek és többértelműek. Ez a különbség mutatkozik meg az olvasásvizsgálatok módszertani kettősségében, az elméleti aspektusban, amely csak elvont, szellemi létezésében megnyilvánuló, anyagi jellemzőktől független szöveget ismer, valamint a művelődéstörténeti megközelítésben, amely a mindenkor megvalósult gyakorlatra koncentrál. Ám ez az ellentmondás csak látszólagos, mert bármely írás csupán egy történetileg kutatható viszonylatrendszerben válhat szöveggé, ha megtalálja olvasóját, aki éppen a használattal, az olvasás gyakorlatával igazolja létét. Egyetlen írás sem tartalmazza ugyanis saját (üdvözítő és egyedüli) olvasómódját, következésképpen bármely szövegnek eleve kétféle olvasata lehetséges: az egyik a szerzőé, kiadóé, kritikisé, a hagyományé, a másik pedig a tényleges és személyében létező olvasóé. Ámde a legtágabban értelmezett irodalomban a szerző egyben befogadó is, a hálózati közlések szövegmátrixában bolyongó olvasó pedig könnyen szerzői jogosítványokhoz juthat; de vajon érezik-e magukban az értelmezések cseréjét is?

*

Az olvasástörténetnek, amely a civilizáció egyik fontos alakító tényezőjét vizsgálja, szembe kell néznie többek között az írástudók és az

* A XIV. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon elhangzott előadásnak folyóiratunk számára átdolgozott változata.

analfabéták, a virtuóz és a gyakorlatlan olvasók, a legitim és az illegitim könyvek, végül az ugyanígy felosztható fogyasztók létezésével, avval, hogy a könyvek (szövegek) a különböző társadalmi rétegekben soha nem egyenletesen oszlanak el, aminek következtében az olvasás gyakorlata és a nyomában járó értés/félreértés, amely az e tárgyú vizsgálatok egyik központi kérdése, nagyfokú szóródást mutat. Ráadásul, amikor civilizációról beszél, természetesen csak az európai civilizációt érti, az Óvilágon túl az utolsó három évszázadban persze az Újvilág északi részét és Ausztráliát is hallgatólagosan hozzágondolva. Ám tudomásul kell venni, hogy Ázsia, Afrika, valamint az amerikai kontinens nagy részét kitevő, fejlődésében más utat bejáró nem-európai civilizációk is kultúraerősítő és önreprodukáló közösségek, eltérő olvasási gyakorlatot megvalósítók, az írott szövegek interpretációjában más megközelítést képviselők, így tehát mindaz, amiről az európai kultúratudomány ebben a vonatkozásban szót ejt, csupán töredéke lehet az emberi civilizáció összehasonlító olvasástörténetének.

*

Az ókor és a kora középkor egy részében a vallásgyakorláshoz, -oktatáshoz, illetve a családi élethez kapcsolódó közösségi, egyben hangozó olvasás uralkodott, mellette sokkal elenyésőbb mértékben volt jelen az egyéni és magányos olvasás. Egyes korabeli források emellett beszámolnak a foglalkozási és egyéb kötelességeken túli, „utazás közben” gyakorolt olvasásról, amit valójában a szórakozás, hasznos időtöltés igénye hozott létre. Persze erre lehetőséget az írott műfajok specializálódása, az első kimondottan szórakoztató történetek – Petronius *Satyricón*-ja, Apuleius *Az aranyszamár* című regénye – adtak. És megjelent az alexandriai filológia gyakorlatát követve az írott szövegek tudományos olvasása is. Így alakult ki a háromsztatú ókori olvasásgyakorlat: a szakrális, a tudományos és a szórakoztató célú. Tárgya a *volumen*, a tekercskönyv volt, eszköz és cél, specializálódó szövegrögzítés kezdeménye, gyűjteménnyé váló művek sokaságának lehetősége. A hellenisztikus könyvtárak ugyan még inkább csak egy-egy neves dinasztia nagyságának illusztrálói, kevésbé egy szűk tudós-kör munkaeszközei, inkább gyűjtő-, mint olvasóhelyek voltak, a Római Birodalom azonban, amelyben továbbélt a volumen, s ahová kezdetben hadizsákmányként érkeztek azok, létrehozta, megteremtette az olvasásra szánt magánkönyvtárakat is. A görög-latin nyelvű írásos

kultúra a birodalom távoli provinciáiban a császárkorra terjedt el. Erre utalnak az első nyilvános könyvtárak Rómában, valamint a kibővült állományú magánkönyvtárak: komoly gyűjteménye volt például Cicerónak és Vergiliusnak is. Az olvasás iránti igény növekedése magával hozta az eszköz korszerűsödését: a volumen felváltotta a *kódex*, amely könnyebb kezelhetősége és a felhasználható felület növekedése következtében a mai értelemben vett könyv elődjének tekinthető. Ovidius munkássága pedig két, jelenkorinak gondolt jelenség sokkal korábbi előfordulására utal: neki ugyanis a legmagasabb állami tiltás miatt kellett száműzetésbe vonulnia, feltételezhetően azért, mert az augustusi házassági törvényekkel szembenállónak minősítették egyes műveit; másfelől pedig az *Ars amatoria* című háromrészes munkájának utolsó könyvét kimondottan nőolvasói számára írta. Ugyanakkor a műveiről az utókorra maradt nagyszámú másolat azt bizonyítja, hogy azokat a hivatalos helyeket kikerülve is lehetett olvasni, magánemberként megvásárolni, és saját gyűjteményben elhelyezni.

A kora középkorban részben továbbélt a római *otium* fogalmával körülrható olvasáskultúra, ám a *familia*, illetve a *res publica* színtereit felváltották az egyházi helyek: templomcsarnokok, szerzetesi kolostorok. Itt a Szentírás és a lelki olvasmányok megismerésére nyílt alkalom, szigorúan csak a klerikusok részvételével, ahol azonban a fennhangon reprodukált szöveg gyakorlata átmenetet képezett a mormolásba, nem utolsósorban a liturgikus imaszokások példájára; még közösségi keretek között, de már sok személyes megnyilvánulással. Maga az olvasás azonban a korábnál kevesebb műre és kisebb számú könyvre terjedt ki, s főképpen alkalomhoz, a nagy egyházi ünnepekhez és rítusokhoz kötődően létezett. E helytelenül sötétnek tartott évszázadok további fejleménye, hogy az írás és olvasás lassan átlépte a kolostorok és templomok falait, s megjelent a városi, polgári házakban, illetve a világi hatalom udvarában is.

Mindez természetesen hatást gyakorolt mind az írott szövegre, mind az olvasás folyamatára. Megjelentek a legtöbbször két hasábra írt/másolt művek margóján a kommentárok, amelyek egy írás-olvasás/megértés-írás, vagy csak egy olvasás/megértés-írás eredményeként álltak elő. A kódexek írott szövege nagy mennyiségben tartalmazott *abbreviatúrákat* (rövidítéseket) és *ligatúrákat* (kettősbetűket), amelyek feloldását az olvasónak az ábécé önálló betűin túl kellett megtanulnia. Ráadásul az egyéni írástílus mellett az alkalmazott írástípusok is jelentősen eltértek egymástól, ezért a kódexek egy részének

olvasóit nem azok tartalma, hanem az alkalmazott írástechnika szűrte meg. Az olvashatóság felé mutató jelek emiatt a több szín alkalmazásában, az apró képecskék és különféle kiemelések megjelenésében érhető tetten; ezek ugyanis részben magyarázzák, részben kiegészítik az írást, ami egyben a tartalom megértését is jobban elősegíti. Mindezek következtében bonyolultabbá vált az olvasás értelmi cselekvéssora, hiszen csak az írott betű felismerését követhette a szöveg jelentésének megértése, végső fokon pedig a benne foglalt ítélet vagy tanítás felfogása. A kora középkor könyveit kimondottan olvasásra szánták, a teremkönyvtárak pedig – akár egyházi, akár világi tulajdonoshoz kötődtek – az olvasás helyeivé váltak. Ekkor születtek meg a legalapvetőbb könyvtári nyilvántartások, a katalógusok, valamint az olvasókat és kölcsönzéseiket nyilvántartó *memoriálék*, amelyek maguk is olvashatók voltak, csakhogy ezeket inkább megadott keresési szempontok szerint, ugrálva volt érdemes végigböngészni, mint folyamatosan, ami kimondottan a tudományos, kutatói olvasás gyakorlatának kialakulása felé mutat.

*

A kora újkor a szövegek közreadásában igen fontos változásokat hozott. Gutenberg találmánya a könyvet olcsóbbá tette, előállítási idejét igen megkurtította, sokkal nagyobb olvasóközönséghez juttatta el ugyanazt a művet; ezeknek a tényezőknek hamarosan komoly társadalmi következményeik lettek. De az olvasást magát nem változtatta meg jelentősen, mivel a korai nyomtatványok az 1440-es évek után még egy ideig megőrizték a kódexek formai megoldásait. Az olvasás nyelveként is még mindig a latin volt Európában az általános, ám a pusztán szemmel való csendes olvasás térnyerése már megteremtette az írással szemben fellépő kritikus állásfoglalást. Ez pedig elősegítette, hogy a latin az 1600-as évektől kezdve egyre inkább csupán a tudomány nyelveként funkcionáljon, s megjelenjenek mellette a népnyelvű kiadványok, amelyeknek írói és olvasói akár ugyanabból a társadalmi környezetből is származhattak. A latin nyelvtől elszakadó olvasmányok között pedig feltűntek a különböző szórakoztató, kalandos és erotikus művek is. Ennek következtében az egyházi és udvari/városi könyvtárak összetétele és használata differenciálódott; a minnesänger, a humanista és a reformátor olvasási célja, tárgya és módja eltért egymásától, s míg a 3–4. században a keresztény olvasás-

gyakorlat győzött az ókori felett, addig a 14–16. században a humanista kánon diadalmaskodott a keresztény felett. Azt lehetne tehát gondolni, hogy a csendes olvasás normává válása, valamint az ipari méretű könyvkiadás megjelenése közé eső 16–19. század az európai olvasás gyakorlatában egységesüléssel járt, de éppen ellenkezőleg történt: éles és tartós különbségek alakultak ki, amelyek okai között az egyes területek lakóinak eltérő írástudása, a felekezeti különbségek, valamint az iparosodás mértékében tapasztalható eltérések szerepeltek. Voltak persze közös jellemzők is, mint például a vásárlás nélküli olvasás színtereinek, jelesül a kölcsönkönyvtáraknak és az olvasótársaságoknak a kialakulása, a kiadói és könyvkereskedői tevékenység látványos minőségi tökéletesedése és *horribile dictu*, a cenzúra általános jelenléte. Ellenben a 18–19. századi művelődéstörténeti fordulat következménye, hogy az egyéni élet során korábban korlátozott számú – ám esetleg többször is elolvasott – művek számát már egy olvasó esetében is lényegében korlátlaná tette. Ez pedig az addigi gyakorlattal szemben minőségi változást hozott, mivel az olvasás ezután egyaránt kiterjedt az értékes és értéktelen művekre, kimenetele gyors és mohó lett, a szövegekkel szembeni viszony pedig minden előbbinél kritikusabbá és kételkedőbbé vált. Végül Rousseau és Goethe egy-egy regénye, Robinson Crusoe és Don Quijote történetének *ad usum Delphini* (az ifjúság számára egyszerűsített és megtisztított szövegű) változata a női és gyermekolvasók igényeinek figyelembevételét mutatta, utódaik egy részéből kerülnek majd ki az ezredvég immár kimondottan fogyasztó olvasói, akik a könyvekkel, virtuális szövegekkel inkább falat húznak saját maguk és a környező világ közé, semmint segítségükkel szembesülnének avval.

*

A beszélt és olvasott nyelv kérdése a 19. század második évtizedének közepétől a hazai társadalom minden rétegében és minden nemzetiségében a Nyugat-Európában kialakult szerepén túlnyúló, igen hangsúlyos szerepet kapott, ismeretközlő és -átadó funkciója mellett ugyanis előtérbe lépett nemzetszervező eszköz mivolta is. Az egyszerű jelentkező, sok esetben egymással ellentétes hatások miatt azonban nem állítható fel valamiféle statikus kép, amely egy pontból elinduló s egy másikba elérkező fejlődést, változást sugallna. Az anyanyelvi-idegen nyelvi olvasás, valamint az egynyelvű-többnyelvű könyv-

tári magángyűjtemény paradigmája, eltekintve a mindig jelenlévő hatalmi és ideológiai szólamoktól, sem ellentétben, sem kizárólagosságban nem áll(t) egymással; hol az egyik összetevő (volt) hangsúlyosabb, hol a másik, ám külön-külön elképzelhetetlenek: nincs valamirevaló tudás (olvasás), és nincs valamirevaló magángyűjtemény (könyvtár), amely kizárólag anyanyelvi/egynyelvű közegből épülhetne fel. Ennek ellenére, vagy talán éppen ezért az olvasás nyelvének magyarrá válása egyidejűleg más nyelvekkel való folyamatos konfrontációban nyilvánult meg, ami nemegyszer megnehezítette az egyes felek reális önértékelését, és egyaránt kedvezett a le- illetve túlértékeléseknek, a mítoszoknak, a történelmi, művelődéstörténeti tényekkel alátámaszthatatlan, vagy azokkal éppen ellentétben lévő olvasatoknak.

E távolabbi századforduló másik jelentős, az olvasást befolyásoló változása a nyomtatványok összetételének módosulása volt. Az emberi tudás bővülése, koncentrálódása és bizonyos területeinek magas iskolázottságot feltételező ismeretanyaga következtében ugyanis mind tartalmilag, mind formailag specializálódott az addig kizárólag az új, napi ismeretek közlésére törekvő, csupán az olvasástudás által korlátozott, egyébként a legszélesebb befogadói körnek szóló nyomtatott hírközlés: korábban nem ismert műfajjá önállósult a friss tudósításokkal, érdekességekkel olvasóit befolyásolni is kívánó napisajtó, illetve megjelentek a nagyobb periodicitású, elmélyültebb olvasást, több tudást igénylő szaklapok. Együttes jelentőségüket és szükségességüket mi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy olvasóik hosszabb-rövidebb ideig tartó megjelenésüket is biztosítani tudták.

A nyomtatványok nyelvének lassú megváltozása mellett az iskolázottság bizonyos szintjének általánossá válása, és a társadalom szerkezetének bővülése is hatást gyakorolt az olvasói igényekre: a 19. század utolsó évtizedeiben a hagyományos régi olvasói rétegek (arisztokrácia, főpapság, magasan kvalifikált értelmiség) mellett újak jöttek létre. Képviselőik a könyvkiadás számára is biztos keresletforrást jelentettek, és olyan megrendelőkké váltak, akik saját olvasmányaikat, összességükben vett vásárlóerejüknel fogva, ki is tudták kényszeríteni. Ezért az 1800-as évek közepétől önállósodó olvasói csoportokat már nem lehet kizárólag a társadalmi státusz alapján kategorizálni, figyelembe kell venni a végzettség–foglalkozás–hivatás, illetve életkor–nem–identitás szempontjait is.

Az új tematikák közül elsőként a gyermek- és meseirodalmat kell említeni, amely kétszáz esztendő alatt szédületes karriert futott be. E kiadványok a 3–5 évesektől a 18–20 évesekig tartó korosztályokat célozták meg, szókincstükben, nyelvi rendszerükben, tartalmukban és megjelenésükben napjainkig hallatlan változatossággal és alkalmazkodóképességgel. A fiatalokhoz hasonlóan egyre gyarapodott a nőolvasók száma is, akik ugyancsak speciális olvasmányok után vágytak: ez lett egyik hajtóerejévé a regényes és szentimentális történeteknek, s később, mintegy azonosságérősítő céllal, a kimondottan női tevékenységeket és élethelyzeteket ábrázoló irodalom elterjedésének. Ez a két olvasóréteg az egyre inkább nyereségre törekvő könyvkiadásnak állandó piacot biztosított, kiszolgálásuk sajátos kényszert, egyben lehetőséget is jelentett a kiadók számára.

*

Sokáig meghatározó jelentőségűek voltak bizonyos társadalmi rétegekben a különböző irányzatú, a reformkorban megszerveződött olvasókörök is, amelyek tagsága a kiegyezés után kivirágzó művelődési egyesületek, kaszinók, társaskörök és szakegyletek eltérő összetételű, ám mindenütt meglévő könyvtáraiban elégitette ki olvasási igényeit. Ezek közönsége elsősorban a vidéki értelmiségből, a kisvárosokban felemelkedő iparosokból és nagygazdákból állt. A könyvtárak állománya nyelvi szempontból szinte kizárólag német és magyar nyelvű műveket foglalt magába. A nemzetiségi nyelvű kiadványok hiánya egyfelől a német nyelv közvetítő szerepéből fakadt – ami tulajdonképpen a tagok anyanyelvi sokszínűségére utal –, másfelől azzal a sajátossággal magyarázható, ami az előző században még a magyar nyelvet is jellemezte: beszélői még nem alakították ki, vagy nem találták meg azokat az anyanyelvi elemeket, kifejezéseket és összefüggéseket, amelyeket a megváltozott világnézetnek, új fogalmaknak és tudásanyagoknak megfeleltethettek volna. A kiegyezés után jöttek létre az első, főként a falusi népességet tömörítő olvasókörök. Mivel a társadalomnak ez a része is erősen tagolt volt – a nagygazdától a zselléréig, a kereskedőktől az iparosokig terjedt –, e rétegek általában külön-külön egyesületeket hoztak létre. Ahol nagy volt a társadalmi nyomás, ott az olvasókört is politikai célok szolgálatába állították, ami a könyvállomány összetételében és használatában egyaránt meg nyilvánult. Legkésőbb szerveződött meg és lépett be az olvasók közé

a városi munkásság. Az ipari termelés még a tanulatlan munkástól is kívánt valamilyen szakértelmet, ennek megszerzéséhez pedig legalább alapvető olvasási ismeretekkel kellett rendelkeznie. Ezt a meglévő tudást a szervezettség egyik jó példája, a kimondottan a munkásságnak szóló napi- és agitációs sajtó, illetve könyvkiadás tovább erősítette. Hasonlóan a vidéki lakossághoz, a városi munkásság is erősen rétegződött: nyilvánvalóan más olvasási elképzelése és stratégiája volt egy szakszervezeti vezetőnek, egy nagy gyár munkavezetői feladatokat ellátó dolgozójának, és ugyanazon gyár segédmunkásának. Az a belpolitikai helyzet pedig, amelyben 1945 után a munkásság központi szerephez jutott, létszámának mesterséges eltúlzásával és a rendületlenül sulykolt propagandával inkább olvasáskultúrája ellenében, mintsem azt megerősítve hatott.

*

A 20. század eleje és vége egyaránt a nyomtatott információrögzítés jelentős átalakulását hozta, miközben a régi formák, technikák is tovább élnek még. Bár a változások magát az írást nem érintették, az addigi könyvkiadási gyakorlattal ellentétben, annak bizonyos vonásait megkérdőjelező mennyiségi és minőségi módosulások az olvasáskultúrára nagy hatással voltak.

Az első világháború előtti években, de különösen befejeződése után a nyomtatványok tömegtermelése Európa-szerte kiterjedt. Az olvasható kiadványok számának bővülését a hatvanas évek elejétől új típusú, elsősorban a látványra és hangzásra épülő információs források megjelenése követte – az új évezred kezdetére ezek léptek az 1400-as évek vége óta lényegében változatlan elvű sokszorosítási technológia mellé, sok esetben máris a helyébe. A tele- és tömegkommunikáció, majd a számítástechnika megjelenésével bekövetkezett, valóban forradalmi változások láttán Herbert Marshall McLuhan (1911–1980) kanadai szociológus már a Gutenberg-galaxis végét jósolta, pedig a század két utolsó évtizedének fejlődésével ő még nem is számolhatott. Látomását némiképp ellenpontozza, hogy ma is vannak a világnak olyan távoli országai, amelyekben az olvasástudás nem tartozik az államilag kimondottan támogatott erények közé, s mi is emlékezhetünk arra, hogy bizonyos művek olvasása hatalmi vagy vallási okok miatt az igen közeli múltban errefelé is nemkívánttá minősítettett, csak igen érintőlegesen Alekszandr Szolzsenyicin, Borisz

Paszternak, Márai Sándor, illetve Salman Rushdie nevét érdemes említeni, hogy el ne felejtjük ezeket a szegényletes körülményeket. Másfelől viszont az valószínűsíthető, hogy az olvasás éles ellentmondások mellett fog fennmaradni, s a Föld növekvő lakosságában az olvasók és nemolvasók számarányának állandó növekedése prognosztizálható. Mindezek a tapasztalható jelenségek azonban inkább csak az olvasás ideológiáját, és nem magát az olvasást veszélyeztetik.

A nyolcvanas évek vége óta már az újabb információhordozó közege nagyfokú módosulására is sor került, azáltal, hogy az elektronikus és digitális rögzítési technikák megjelenésével egyes kiadványtípusok radikálisan megváltoztak, elválva a papíralapú adatrögzítéstől, ugyanakkor olyan kiadványok is megjelentek, amelyekre csak fenntartásokkal lehet a hagyományos nyomtatott termékek fogalmait alkalmazni. Mindezek a korábbi értelemben vett olvasás technikáját teszik kérdésessé: a modern, a papíralapú befogadást feleslegessé tevő eljárások tömeges elterjedésének oka könnyű és személyre szabható kezelhetőségük, s az a körülmény, hogy alkalmazásukkal soha nem képzelt, hatalmas adatmennyiségek együttes felhasználása is lehetséges. Nem szabad elfeledkezni az interakció lényegéről: a felhasználó, a befogadó, az olvasó, ha akar, a szerző helyébe léphet. Az ezredforduló éveiben tehát egyszerre jelentkezett az a tartalmi és formai újjászületés, ami mára drámai következménnyel járt: egyes nyugati közvélemény-kutatások szerint az információk megszerzése során a válaszadóknak mintegy a fele már nem feltétlenül ragaszkodik a papírra nyomtatott könyvhöz vagy folyóíráshoz. Feltételezhetően így van ez napjaink Magyarországon is, sőt valószínű, hogy ez az arány a hagyományos termékek kárára még romlani fog. A mélyebb vizsgálatokból azonban kiderül az is, hogy az új médiumokkal leginkább a negyvenesnél fiatalabb, munkás és alkalmazott foglalkozásúak élnek, amint-hogy az is új fejlemény, hogy a legfiatalabb korosztályok, a populáris regények olvasói (többnyire a nők és a nyugdíjasok), valamint a talán igényesebb olvasók – a magas havi jövedelemmel rendelkezők és a hivatásszerűen tudományos munkából élők – mégis megmaradnak a nyomtatott könyv mellett. A látásra és hallásra építő információszolgáltatók – vagyis azok a közvetítők, amelyek a korábbi olvasási gyakorlatot fől számolnák – eszerint inkább a korábbi médiumok mellett rendezkednek be, azaz a papíralapú és az elektronikus adatrögzítés nem áll egymással kibékíthetetlenül szemben. Igénybevételük pedig részben tükrözi a társadalmi hierarchiát, mégpedig azáltal, hogy a

műszaki-technikai lehetőségekben rejlő szabadságot meghagyják, hiszen bármikor át lehet lépni az egyikből a másikba, feltéve, hogy ennek technikai és tanulási mechanizmusai mindenki számára biztosítottak.

Napjainkban tehát az egyéni olvasási szokások szorosan összefüggnek a társadalmi ranglétrán elfoglalt hellyel, hiszen egyfelől – az átlagjövedelem növekedésével arányosan – a kultúrafogyasztásnak olyan lehetőségei nyílnak meg, amelyekből a (földrajzilag és társadalmilag) szegényebb rétegek ki vannak zárva, másfelől a kiváltságos társadalmi rétegeknek éppen a kulturális elkülönülés az egyik ismertetőjelük. Ezért is valószínűsíthető, hogy a nyomtatott könyv és annak használata továbbra is a kulturális felemelkedés legfontosabb eszköze marad. Az igazi kitörés egyéni záloga mégis az, hogy a több évszázados kulturális gyakorlat elsajátítása után a legtöbbször már fogyasztóvá „nevelt” olvasó képes-e élni az új médiumok nyújtotta tudásbeli és információs lehetőségekkel is. Ez azért különösen fontos, mert csak a kettő együttes alkalmazásával lehet szert tenni olyan információs többletre, amely védelmet nyújthat a minden előntő színvonaltalanság ellenében. E konklúzió természetesen azt a ma még korántsem magától értetődő követelményt is feltételezi, hogy a várhatóan a közeljövőben kialakuló újabb kommunikációs rendszerek hosszú távon és mind jobban növekvő mértékben lesznek képesek a fogyasztóknak már nem csupán aktuális, hanem retrospektív ismeretekkel való ellátására is, amelyekkel több és másfajta tudásra tehetnek szert, mintha kizárólag nyomtatott információhordozókat használnának.

Ennek megfelelően a jelenkor olvasói magatartásában három, egymástól élesen elkülönülő tendencia figyelhető meg. Először is léteznek a szokványos olvasók, akik sem nem ismerik, sem nem érdeklődnek az új kommunikációs technikák és tartalmak iránt, és akik a tömegtársadalom engedelmes kultúrafogyasztóiként csupán a minden művészi és esztétikai értéktől, gyakorlati vagy elvont fogalmi nyelvtől mentes írásokat képesek megemészteni. A velük ellentétes póluson azok a – főleg fiatal – olvasók találhatók, akik az elavultnak gondolt, vagy negatív oktatási élményeik után számukra közömbös, esetleg ellenségesé vált könyvhöz nem kötődnek ugyan, a komplex médiumok befogadásához szükséges technikai ismereteket mégis könnyűszerrel sajátítják el, elsősorban azok „üzeneteinek” – régebbi kifejezéssel: az olvasmányélménynek – játékos, erőszakos, erotikus,

vagyis szórakoztató, valóságpótló tartalma miatt. És végül a harmadik csoport: azoknak az új lehetőségekkel bátran és érdeklődve élőknek a köre, akik alternatív lehetőségként egyszer a könyves kultúrában, másszor az új médiumok világában „tartózkodnak”, annak megfelelően, hogy számukra melyik nyújtja a legbiztosabbnak tartott tudást. Talán nem túlzás feltételezni, hogy előbb-utóbb meg kell majd különböztetni az ismeretszerző és az esztétikai élményt adó olvasást, amelyek ugyan technikájukban (böngészés vagy folyamatos olvasás) eltérnek egymástól, de – mint már évszázadok óta – tartalmukban egyaránt a személyiség gazdagodását biztosít(hat)ják.

*

Ha a körülöttünk levő világ megszólíthatatlan is, mi legyünk boldogok, mert olvasó emberként egy igen jelentős hagyománynak, közös örökségnek vagyunk a részesei, amely az emberi életnek minden elmentmondása dacára mégis értelmet ad. És az olvasással nem élni annyi, mint feladni az utódokba vetett hitet. Erre pedig még Szókratész sem volt képes.